

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2016 metai

1

LI

Vilnius 2016

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2016

1

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2016

1

Vilnius 2016

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2016
© Straipsnių autoriai, 2016

PUBLIKACIJOS

BERNADETTA M A N Y Ś

VILNIAUS ŠV. JONŲ BAŽNYČIOS 1742 M. DIENORAŠČIO TYRIMAI IR TEKSTO IŠTRAUKA

Lietuvos valstybės istorijos archyve tarp daugybės istorinių šaltinių, svarbių tiek Lietuvos, tiek Lenkijos istorikams, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinio paveldo tyrėjams, yra ir rankraščių rinkinys, kurį sukaupė 1907 m. Vilniuje įkurta Mokslo bičiulių draugija¹. Draugijos fonde sukaupta daug įvairių svarbių istorinių šaltinių². Jie padeda tirti ne tik pačios draugijos veiklą, bet gali labai praversti gilinantis į didikų bei bajorų giminių, įvairių konfesijų bažnyčių, vienuolių istoriją, taip pat Vilniaus bei daugelio kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų istoriją, jų urbanistinę raidą. Būtent šiame fonde saugomas Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios dienoraštis (toliau – Dienoraštis)³, kurio ištrauką ir skelbiame⁴.

¹ Plačiau apie tai žr.: H. I l g e w i c z, *Societates Academiae Vilnenses. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa, 2008, s. 265–268, išnašos 621–634.

² Vilniaus mokslo bičiulių draugijos fonde yra 24 apyrašai, 9477 saugojimo vienetai, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1135.

³ Visas Dienoraščio pavadinimas: *Diariusz albo notacyje roku calego, to jest 1742 obrządków różnych, zwyczajów kościoła, św. Jańskiego Soc. Jesu w tymże roku zachowywanych za wolą i konsensem przelożonych Societatis, każdej niedziele i świąt rozmaitych, czas dzwonienia na nieszpory, msze solenne i nie solenne, to jest farskie także ceremonie kościelne, różne i różnych czasów obserwowane, i z pilnością wykonotowane dla wygody zakrystyjana ten memoriał sporządzony Ad Majorem Dei Gloriam*, [Wilno 1742], ten pat, ap. 20, b. 302.

⁴ Dienoraščio tekstas yra tiriamas, ši jo ištrauka skelbiama bei viso teksto publikacija rengiama vykdant mokslinių tyrimų projektą „Du Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios dienoraščiai – tyrimai ir šaltinių publikacija“. Projektas įgyvendinamas Lenkijoje vykdomos mokslinių tyrimo programos „Sonata“ (*Narodowe Centrum Nauki*) rėmuose, projekto nr. UMO–2014/13/D/HS3/03706.

Tai vienas iš dviejų šiuo metu rengiamų spaudai Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir Šv. Jono Evangelisto bažnyčios⁵ XVIII a. dienoraščių⁶.

Šioje publikacijoje aptariamo Dienoraščio rankraščio viršelio vidinėje pusėje esantis ekslibrisas nurodo, kad rankraštis priklausė grafo Antano Tiškevičiaus (Antoni Tyszkiewicz), gyvenusio 1866–1920 m.⁷, bibliotekai. Grafas buvo įtakingas Vilniuje verslininkas bei meno kūrinių kolekcininkas⁸, išpūdingo senųjų spaudinių ir XIV–XVIII a. rankraščių rinkinio savininkas⁹. Kol kas nepavyko nustatyti, kokiomis aplinkybėmis Dienoraštis tapo A. Tiškevičiaus nuosavybe. Remdamiesi rankraštyje esančiais ekslibrisais bei antspaudais, galime teigti, kad A. Tiškevičius buvo antras šiandien nekeliantis abejonių šio rankraščio savininkas¹⁰. Pirmieji buvo Vilniaus jėzuitai. Šį ordiną panaikinus 1773 m., Dienoraštis, matyt, turėjo būti Šv. Jonų bažnyčioje, o vėliau, šiuo metu dar nežinomomis aplinkybėmis, pateko į privačias rankas. 1907 m. A. Tiškevičius kartu su savo broliu Vladislovu (1865–1936)¹¹ Vilniuje įsteigė Mokslo ir meno muziejaus draugiją, kurioje ėjo pirmininko pavaduotojo pareigas¹². Jis buvo ne tik aktyvus draugijos narys, bet ir dosnus mecenatas. Jo dovanoti rankraščiai ir retos knygos tapo šios draugijos istorinių

⁵ Apie šios bažnyčios istoriją plačiau žr.: V. D r e m a, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*, Vilnius, 1997.

⁶ Kaip rodo projekto pavadinimas, numatoma parengti ir antrąjį Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios XVIII a. dienoraštį. Antrasis dienoraštis yra saugomas Vilniaus universitete: *Diarium actorum Parochiae Vilnensis*, [Wilno] 1721–1723, *Vilniaus universiteto biblioteka* (toliau – VUB), f. 57, b. 55–4, l. 35–82v.

⁷ Antanas Tiškevičius gimė 1866 m. gruodžio 12 d., mirė 1920 m. gruodžio 23 d. Maskvoje. Jo tėvas buvo Juozapas Tiškevičius, motina – Zofija iš Horvatų Tiškevičienė. Plačiau žr. Juozapas Tiškevičius II, *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 11 (Štembergo–Vaisius), Vilnius, 1983, p. 325.

⁸ A. B i m b i r y t ė - M a c k e v i č i e n ė, Jo ypatingas bruožas tas, kad myli savo Vilnių... Trumpai apie grafą Antaną Tiškevičių, *Krantai*, nr. 1 (2013), p. 14–21; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 3: *Wileński Słownik Biograficzny*, Bydgoszcz, 2002, s. 412; A. R o m a n o w s k i, *Pożytywizm na Litwie: Polskie życie kulturalne na ziemiach litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864–1904*, Kraków, 2003, s. 276–278; H. I l g i e w i c z, min. veik., p. 185, 471–473; J. T y s z k i e w i c z, *Tyszkiewicziana: Militaria. Bibliografia. Numizmatyka. Ryciny. Zbiory. Rezydencje*, zebrał Józef Tyszkiewicz, t. 1, Poznań, 1903, s. 85; E. C h w a l e w i k, *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 2: *N–Z*, Warszawa, Kraków, 1927, s. 503.

⁹ Protokoły i sprawozdania Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 151, b. 304, 305, 306, 307, 311; *Statut Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie*, Wilno, 1907; apie tai, kad A. Tiškevičius buvo ir turtingos bibliotekos savininkas, rašė: H. I l g i e w i c z, min. veik., p. 171, 185.

¹⁰ Dienoraščio rankraštyje nėra jokių ženklų, rodančių, kad jis galėjo anksčiau būti Gurskių giminės nuosavybe. Daļ Gurskių bibliotekos A. Tiškevičius įsigijo 1902 m. Apie tai rašoma čia: H. I l g i e w i c z, min. veik., p. 207. Tačiau visiškai atmesti tikimybės, kad Dienoraštį A. Tiškevičius įsigijo kartu su šia biblioteka, šiuo metu negalime.

¹¹ Ten pat, p. 181–184.

¹² H. I l g i e w i c z, Archyvinė medžiaga apie XX a. pirmosios pusės Vilniaus draugijas bei jų veikėjus Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, *Knygotyra*, nr. 58, 2012, p. 248; *Encyklopedia Ziemi wileńskiej*, t. 3: *Sztuka: malarze, rzeźbiarze, graficy, fotograficy*, oprac. M. Jackiewicz, Bydgoszcz, 2005, s. 227.

šaltinių rinkinio pagrindu¹³. Tokiu būdu Mokslo ir meno muziejaus draugijai atiteko ir aptariamas Šv. Jonų bažnyčios Dienoraštis, tai patvirtina ir rankraštyje esantis draugijos ekslibrisas¹⁴. 1914 m. Mokslo ir meno muziejaus draugija susijungė su Vilniaus mokslo bičiulių draugija. Bendrame susirinkime, kuris įvyko 1914 m. gegužės 28 d., buvo nutarta, kad Mokslo bičiulių draugija perims Mokslo ir meno muziejaus draugijos rinkinius. Šis nutarimas realiai buvo įgyvendintas tų pačių metų birželio mėnesį¹⁵. Mus dominantis Dienoraštis kataloguotas kaip „A“ skyriaus numeris 105.

Tolesnis Dienoraščio likimas buvo toks pat painus kaip ir pačios Vilniaus mokslo bičiulių draugijos neramiu pasaulinių karų ir sovietinės okupacijos laikotarpiu¹⁶. Antspaudas, uždėtas paskutiniame sunumeruotame Dienoraščio lape, informuoja, kad šis rankraštis 1964 m. birželio 5 d. buvo „sugražintas“ į Lietuvos SSR centrinę valstybinę istorijos archyvą¹⁷ (dabar Lietuvos valstybės istorijos archyvas).

Archyvo darbuotojai sunumeravo 126 Dienoraščio rankraščio lapus. Reikia pastebėti, kad 105 lapai yra 16x20 cm formato, Dienoraštį sudaro būtent ši rankraščio dalis. Kartu su Dienoraščiu buvo įrišta keliolika įvairaus formato lapų ir lapelių. Dalis jų yra surašyti Dienoraščio autoriaus ranka¹⁸, keliuose yra spausdinti tekstai. Šie vėliau pridėti lapai yra sunumeruoti archyvaro ranka. Tikrasis šio nedidelio Dienoraščio tekstas apima 1742 kalendorinius metus. Tačiau parašėse yra daug vėliau padarytų įrašų, vėliausiuose jų rašoma apie 1772 m. įvykius. Atsižvelgus į šias marginalijas, galima teigti, kad aptariamo Dienoraščio tyrimai apima 1742–1772 m. laikotarpį.

Sudėtinga kam nors vienareikšmiškai priskirti Dienoraščio autorystę. Juo labiau kad reikia atskirai įvertinti pagrindinį tekstą, kuriame kalbama apie 1742 m. liturginių metų organizacinius reikalus, ir įrašus parašėse, kuriuose aprašyti vėlesni įvykiai. Pačiame rankraštyje nėra tiesioginių nuorodų, leidžiančių nustatyti jo autorystę. Anksčiau buvo manoma, kad Dienoraštį surašė Juozapas Jonas Obrompalskis (Józef Jan Obrąpalski)¹⁹, nes jis buvo Šv. Jonų bažnyčios prefektas. Būtent jo žinioje buvo šios akademijos šventovės

¹³ H. Ilgiewicz, Archyvinė medžiaga apie XX a..., p. 248; A. Bimbirytė-Mackevičienė, min. veik., p. 16.

¹⁴ 1907 m. draugijos rankraščių sąrašė Šv. Jonų bažnyčios Dienoraštis dar nepaminėtas. Žr.: *LMAVB RS*, f. 151, b. 340.

¹⁵ Antanas ir Vladislovas Tiškevičiai buvo išrinkti Vilniaus mokslo bičiulių draugijos valdybos nariais (paprastaisiais šios draugijos nariais jie jau buvo nuo 1907 m.), žr. ten pat, b. 1874; *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w roku 1914*, Wilno, 1915, s. 11, 18–32.

¹⁶ H. Ilgiewicz, *Societates Academicae Vilnenses...*, s. 421–453.

¹⁷ Lietuvos SSR centrinis valstybinis istorijos archyvas buvo įsteigtas 1957 m., reorganizavus Lietuvos SSR centrinę valstybinę archyvą.

¹⁸ *Diariusz albo notacyje roku calego, to jest 1742*, l. 48a, 71a, 83a, 84a, 89a, 95a, 98a–98b, 99a, 112a, 113b, 115a, 123a.

¹⁹ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków, 2004 (toliau – *EWoJ*), s. 469.

„valdymas“. Tačiau spėjant, kad Dienoraštį naudojo Šv. Jonų bažnyčios zakristijonas, kas ir įrašyta šio rankraščio tituliniam lape, tai labiausiai tikėtina, jog Dienoraštį jis ir surašė. 1742 m. tai buvo brolis Ignacas Semaško (Ignacy Siemaszko), kuris ėjo šias pareigas iki pat jėzuitų ordino panaikinimo 1773 m.²⁰ Galima daryti prielaidą, kad jis buvo ir įrašų rankraščio paraštesė autorius. Taip pat galima versija, kad Dienoraštis buvo surašytas J. J. Obrompalskio paliepinimu, tačiau šiandien dar negalime to patvirtinti.

Mokslas jau seniai pripažino didelę egodokumentinio pobūdžio šaltinių – dienoraščių, atsiminimų, užrašų, „konotacijų“ (sąrašų), kronikėlių ir pan. – vertę. Tai patvirtina ir dažnas tokių šaltinių naudojimas istorikų moksliniuose darbuose²¹. Dienoraščių publikavimo tradicija yra gana sena. Tačiau būtent tokio pobūdžio Lenkijos ir Lietuvos jėzuitų aplinkoje sukurtų dienoraščių, kaip čia aptariamas, publikacijų iki šiol tėra stebėtinai mažai. Galime paminėti tik senesnę profesų namų prie Šv. Barboros bažnyčios Krokovoje 1609–1639 m. dienoraščio publikaciją²² bei palyginti neseniai paskelbtą Vilniaus akademijos 1710–1723 m. dienoraštį²³.

Aptariamo Dienoraščio tituliniam lape esantis įrašas rodo, kad jis buvo surašytas kunigų jėzuitų iniciatyva Vilniaus miesto parapiinės bažnyčios zakristijono reikmėms. Tai turėjo būti savotiška „instrukcija“, kuria vėliau galėtų vadovautis broliai vienuoliai, organizuodami pamaldas, šventes ir iškilmes, minimas šioje Lietuvos sostinės šventovėje liturginių metų eigoje. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad informacija Dienoraštyje pateikiama pagal nustatytą schemą, kurią galėtume apibūdinti kaip atsakymus į klausimus: kada, kas, kur, su kuo, kaip / koku būdu. Įrašai Dienoraštyje yra daugiausia informacinio pobūdžio, tai savotiški nurodymai, kaip turi būti rengiama šventovė bažnytinėms pamaldoms ir minėtoms šventėms. Ši informacija šiandien leidžia istorikams pažvelgti į ano meto šventes ir iškilmes ne tik per jų organizavimo ir eigos prizmę, bet ir, kas turėtų būti ypač svarbu, ano meto

²⁰ *Catalogus personarum et officiorum Provinciae Lituanae Societatis Jesu Anni 1741 in Annum 1742*, [1741], *Archivum Romanum Societatis Iesu* (toliau – *ARSI*), Lituania, nr 58, kol. XVIII. Juozapas Jonas Obrompalskis (Józef Jan Obrąpalski), kuriam anksčiau buvo priskiriama Dienoraščio autorystė, Šv. Jonų bažnyčios prefekto pareigas ėjo 1741–1748 m., žr. *EWoJ*, s. 469. Taip pat žr. B. Ma n y ś, *Ze spuścizny archiwalnej Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Archiwa i ich zasoby. Materiały pomocnicze do źródłoznawstwa*, red. A. Jakuboszczak, P. Matusik, M. Zwierzykowski, Poznań, 2012, s. 245–246.

²¹ P v z., M. I n g l o t, *Kolegium Księży Jezuitów w Illukszcze*, Kraków, 2000.

²² *Historicum diarium domus professae S. J. ad S. Barbaram, Cracovia (1609–1619)*, red. J. Wielewicki, *Scriptores rerum poloniarum*, vol. 14, Cracovia, 1889; *Historici diarii domus professae S. J. ad S. Barbaram Cracovia annos decem 1620–1629*, red. J. Wielewicki, ten pat, t. 17, Cracovia, 1899; *Historicum diarium Domus Professae Societatis Iesu Cracoviensis*, red. J. Wielewicki, Kraków, 1999 (*Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie*, t. 5: 1630–1639, red. J. Wielewicki; z maszynopisu Jana Poplatka przygotował do druku oraz uzupełnił przypisami i indeksami L. Grzebień, Kraków, 1999).

²³ *Diarium Collegij Societatis Iesu Ab anno 1710 ad anni 1723 septembrem exclusive / Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis 1710–1723 metai*, parengė I. Katilienė, Vilnius, 2004.

vyravusių tradicijų ir papročių požiūriu. Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios Dienoraštis turėtų būti vertinamas ne tik kaip kultūrinių kodų, tiek *sacrum*, tiek ir *profanum* sferose nešėjas, bet ir kaip įrankis, padėjęs anų laikų dvasininkams juos naudoti bei kurti savo darbe.

Dėl dvejojo Vilniaus Šv. Jonų šventovės statuso – ji buvo ir miesto parapiinė, ir akademijos bažnyčia, čia organizuotos šventės buvo labai populiarios tarp tikinčiųjų. Dienoraštyje randame nemažai duomenų apie Lietuvos sostinės gyventojų dvasinį gyvenimą. Skaitytojas gali sužinoti, kokiose šventėse dalyvaudavo vilniečiai. Pateikiama informacija ne tik apie privalomąsias Katalikų bažnyčios šventes, bet ir apie įvairias progines iškilmes, daugiausia viešąsias. Dienoraštyje išvardijami jų metu naudojami altoriai, brolių bei cechų koplyčios. Kartkartėmis užsimenama ir apie iškilmes mieste, dažniausiai apsiribojant įprastinių ir ypatingųjų procesijų bei pamaldų kitose Vilniaus bažnyčiose aprašymu. Dienoraštis padeda pažinti jėzuitų misijinę veiklą miesto bendruomenėje. Ypač vertingos užuominos apie įvairių visuomenės grupių – akademijos bursų gyventojų, studentų, brolių narių, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo tribunolo deputatų – dalyvavimą bažnytinėse iškilmėse. Dienoraštis suteikia tam tikrų duomenų ir apie Šv. Jonų bažnyčios aprūpinimą, joje buvusius liturginius reikmenis. Rengiama viso Dienoraščio teksto mokslinė publikacija leis ne tik labiau pažinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės gyventojų religinį gyvenimą XVIII a., bet pravers giliau tiriant miesto bendruomenės gyvenimo kultūrinės bei materialines sferas.

Skelbiama Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios Dienoraščio ištrauka yra skirta Katalikų bažnyčios svarbiausios – Viešpaties Prisikėlimo šventės iškilmėms, surengtoms 1742 m. Šv. Velykų šventės iškilmės buvo ypač džiaugsmingos, o jų metu atliekama liturgija buvo persunkta simbolizmo, susijusio su Prisikėlimu. Kadangi Didžiosios Savaitės iškilnių aprašymas Dienoraštyje yra labai platus, šioje publikacijoje apsiribota tik šventės minėjimo dalimi. Ištrauka apima Didžiojo Šeštadienio, kuris 1742 m. minėtas kovo 24 d., Didžiojo Sekmadienio (kovo 25 d.), antrosios (kovo 26 d., Velykų Pirmadienis) ir trečiosios (kovo 27 d., Velykų Antradienis) Velykų dienų aprašymu. Taip pat šioje publikacijoje praleisti vėlesni įrašai paraštėse.

Skelbiamoje ištraukoje, taip pat būsimoje viso Dienoraščio publikacijoje laikomasi 1949 m. parengtoje, 1953 m. išleistoje Lenkijos mokslų akademijos Istorijos komisijos XVI–XIX a. vidurio šaltinių publikavimo instrukcijoje²⁴ nurodytų šaltinių publikavimo

²⁴ K. L e p s z y, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, Wrocław, 1953. Publikuojamoje Dienoraščio ištraukoje padarytos minėtoje instrukcijoje rekomenduojamos pataisos. Suvienodinta rašyba bei išskleistos šaltinio tekste vartotos santrumpos, pavyzdžiui: Ch.Ch. – *carissimi*, X – *ksiądz*, XX – *księża*, SS – *święci*. Originali rašyba palikta ten, kur ji perteikia laikotarpio koloritą, pvz., rašoma *wszystko*, *przeklęctwa*. Tiek, kiek rekomenduojama, modernizuojant šaltinio kalbą, ištaisytos visos nedidelės rašybos bei visos skrybybos klaidos. Didžiosios ir mažosios raidės (ir lotyniškuose žodžiuose) rašomos pagal šiuolaikines rašybos taisykles. Originaliame šaltinio tekste vartoti svetimi diakritiniai ženklai publikacijoje praleidžiami.

principų. Publikacijos rengėjo papildymai įrašyti laužtiniuose skliaustuose. Kur pakako duomenų, išnašose identifikuojami Dienoraštyje minimi asmenys, taip pat paaiškinamos su Katalikų bažnyčios liturgija susijusios sąvokos. Paaiškinami ir specifiniai žodžiai, XVIII a. vartoti lenkų kalboje. Lotyniški žodžiai rašomi kursyvu, jų vertimai pateikiami išnašose. Kad būtų patogiau, kiekvienos dienos aprašymai pateikiami atskirose pastraipose.

Diariusz albo notacyje roku całego, to jest 1742, obrządków różnych, zwyczajów, kościoła św. Jąńskiego Societatis Jesu²⁵ w tymże roku zachowywanych za wolą i konsensem przełożonych Societatis, każdej niedziele i świąt rozmaitych: czas dzwonięcia na nieszpory, msze solenne i nie solenne, to jest farskie, także ceremonie kościelne różne i różnych czasów obserwowane i z pilnością wykonotowane²⁶. Dla wygody zakrystyjana²⁷ ten memoryjał sporządzony. Ad Maiorem Dei Gloriam²⁸

[56] 24 marca w Wielką Sobotę na pacierze klekotano²⁹ o samej czwartej, w pół do siódmej klekotano na poświęcenie ognia, wody, paschału³⁰. O siódmej miały się zacząć ceremonie poświęcenia ognia, wody etc., nie zaczęły się tego czasu, ale później, bo kantora³¹ jm. ksiądz wikary nie mógł się prędko doczekać, po przyjsciu kantora jm. ksiądz Ancypa³² wyszedł w kapie [56v.] fioletowej, w asystencyi pary dalmatyk³³ fioletowych,

²⁵ *Societatis Jesu* (lot.) – Jėzaus draugija.

²⁶ *wykonotować* (lenk.) – surašyti.

²⁷ *zakrystyjan* (lot. *adituus*) – jėzuitų bažnyčiose zakristijono pareigas eidavo vienuolijios brolis. Žr. *Institutum Societatis Jesu*, vol. 3, Florentiae, 1893, p. 147–149.

²⁸ *Ad Majorem Dei Gloriam* (lot.) (lenk. *Na większą chwałę Bożą*) – Didesnei Viešpaties šlovei. Tai lotyniškas Jėzaus draugijos devizas.

²⁹ *Klekotać* (lenk.) – kleketuoti, barškinti mediniais barškučiais / barškalais. Taip barškinama pamaldų, laikomų Velykų *Triduum*, laikotarpiu.

³⁰ *Paschal* (lenk.) – didelė vaškinė žvakė (iš bičių vaško), kuri uždegama Velykų išvakarėse ir statoma presbiterijos centre arba šalia sakyklos Velykų laikotarpiui. Simbolizuoja Prisikėlusį Jėzų Kristų.

³¹ *Kantor* (lenk.) – giedotojas arba bažnytinio choro vadovas.

³² Adomas Ancipa – diecezinis kunigas, kuris 1742 m. Šv. Jonų bažnyčioje ėjo vadinamojo nuolatinio vikaro (lot. *vicarius perpetuus*), kitaip dar vadinto komendoriumi (lenk. *komendarz*), pareigas. Dažnai buvo vadinamas „klebonu“, kadangi atlikdavo visas klebonams priskirtas pareigas. Žr. B. M a n y ś, *Uroczystości rodzinne w czasach Augusta III (1733–1763)*, Poznań, 2014, s. 60 (177 išnaša).

³³ *Dalmatyka* (lenk.) (lot. *dalmatica vestis*, lenk. *dalmatyńska szata*) – dalmatika, liturginis viršutinis drabužis, kurį per pamaldas vilki celebrantui asistuojantis diakonas, taip pat iškilmingas (pontifikalinis) vyskupo bei jam asistuojančių kanauninkų drabužis. Žr. T. G o ł g o w s k i, Dalmatyka, *Encyklopedia katolicka* (toliau – *Ekat.*), t. 3, Lublin, 1979, s. 982–983.

(ornatu także też trzeba fioletowego, *observandum*³⁴). Jak wyszli z zakrystyi prosto za kościół (a wody święconej trzeba^a) ogień święcić (btrybularz³⁵ i kadziła trzeba^b), tak zaraz wszystkie ognie, lampy w Grobie i gdzie jenokolwiek ogień był zaraz pogaszono, i nie wprzód zapalono lampy w Grobie etc., aż paschał był zapalony i od paschału ogień brano, po tym skoro poczęli wodę w kościele święcić, tak zaraz *eo tempore*³⁶ na mszę św. śpiewaną klekotano długo na kwadrans. Po poświęceniu wody i litaniach należy sukno rozesać³⁷, bo krzyżem leżeli na gradusach³⁸ wszyscy, ksiądz Ancypa i alumnowie³⁹, którzy mu *assistebant*⁴⁰. Po litaniach i skoro w katedralnym kościele na *Gloria in excelsis Deo*⁴¹ we wszystkie dzwony zadzwoniono, tak zaraz ze mszą św. wyszedł *Reverendus Pater*⁴² Obrąpalski⁴³ *praefectus templi fabricae et procurator Collegii Academici*⁴⁴ w aparacie solennym w asystencyi pary dalmatyk białych, jak i ornat, świec 6 paliło się. Podczas tej mszy sukno na gradusy dane było, po mszy św. śpiewanej nastąpiła konkluzja⁴⁵. Tego dnia ołtarze, konfesyjonały, okna, chór, gzymсы na chórze etc. i w zakrystyi szczotkami opylano, gdzie tylko można było dostać. Ołtarze [57] wszystkie poodślaniano. *Nota bene*⁴⁶: po Ewangelii mszy św. śpiewanej dzwoniono we wszystkie dzwony pojedynczo przestawając na nieszpór⁴⁷. Po mszy, i nieszpór zakończył się. Kapy po mszy księdzu nie trzeba.

³⁴ *observandum* (lot.) – laikytis.

^{a-a} – tekstas prirašytas ta pačia ranka.

³⁵ *Trybularz* (lenk.) – bažnytinė smilktyvė (indas, naudojamas liturginiam smilkymui). Źr. B. N a d o l - s k i, Kadzielnica, trybularz, ten pat, t. 8, Liublinas, 2000, p. 319.

^{b-b} – tekstas prirašytas ta pačia ranka.

³⁶ *eo tempore* (lot.) – tuo metu, tada.

³⁷ *sukno rozesać* (lenk.) – patiesti audinį.

³⁸ *Gradus* (lenk.) – laipsnis, Źr.: *Słownik Języka Polskiego*, oprac. S. B. Linde, t. 1, cz. 2, Warszawa, 1808, s. 769.

³⁹ Vilniaus popiežiškos seminarijos alumnai.

⁴⁰ *assistebant* (lot.) – asistavo.

⁴¹ *Gloria in excelsis Deo* (lot.) – Šlovė Dievo aukštumose.

⁴² *Reverendus Pater* (lot.) – Šventasis Tėvas.

⁴³ Juozapas Jonas Obrompalskis (Józef Jan Obrąpalski; 1700 03 19–1759 09 13), į jėzuitų ordiną įstojo 1717 m. liepos 10 d., 1741–1748 m. buvo Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios prefektas ir jos statybos / remonto darbų prižiūrėtojas, Źr. *EWoJ*, s. 469. *Catalogus personarum et officiorum*, [1741], *ARSI*, Lituania, nr 58, kol. XVIII.

⁴⁴ *praefectus templi fabricae et procurator Collegii Academici* (lot.) – šventovės ir jos statybos prefektas, akademijos kolegijos prokuratorius.

⁴⁵ *Konkluzja* (lenk.) – pabaiga.

⁴⁶ *nota bene* (lot.) – gerai įsidėmėk.

⁴⁷ *nieszpory* (lenk.) (lot. *vespere*) – mišparai, vakarinės pamaldos, kurių metu dvasininkai ir kiti pamaldų dalyviai gieda psalmes, himnus, giedotines maldas, Źr.: Cz. K r a k o w i a k, *Nieszpory*, *Ekat.*, t. 13, Lublin, 2009, s. 1211–1217.

Na komplekę dzwoniono w pól do trzeciej we wszytkie dzwony, jak na nieszpór. *Reverendus Pater Procurator* solenizował⁴⁸ bez asystencyi w dalmatykach, turyfikacyja⁴⁹ nie bywa, na ołtarzu świec 12 białych stało, i *antependium*⁵⁰ *soleenne* białe dane było, po nieszporze *alias* komplecie boki wystawione ze wszytkim (jak należało), i wielki ołtarz był przybrany relikwiarzami, cieniami⁵¹, pacyfikałami, kwiatami etc., świecami, jak naj-
lepiej ma być, i wszytkie inne ołtarze obrusami, świecami ozdobione.

Die 25 marca w Niedzielę Wielkanocną dwanaście biwszy dzwoniono na wstanie w refektarski dzwonek, a w pól do pierwszej jutrznia⁵² zaczęła się. Celebrował sam *Reverendus Pater* Dauksza⁵³ *Rector Academiae et Collegii* (na którą jutrznią dzwonić nie trzeba). *Notandum*⁵⁴: póki nasi przyjdą do kościoła, ^clepiej^c o godzinie jedenastej wrota z cmentarza i kościelne należy wcześniej otwierać, gdyż to bywało przed tym, iż po jutrzni z kościoła katedralnego przybyli ludzie, za wrotyma kościoła naszego stojąc i czekając na słońce, zimnie, a nie mogąc się długo doczekać z przeklęctwem odchodzili nas przeklinając, żeśmy ^dich^d nie puszczaali. Otworzywszy wrota kościelne i przy ludziach przytomnych wolno lampy w Grobie zapalać, także za cieniami na wielkim ołtarzu i w srebrnych wiszących etc., [57v.] nie zgorszą się z tego. W zakrystyi powinna być wszelka gotowość, u Grobu ma być zakryta *Resurrectio*⁵⁵, i Pan Jezus na krzyżu stułą obwiniony ma być tamże w Grobie zakryty. Jak tedy z Grobu Pana Jezusa wezmą, zaraz należy we wszytkie dzwony dzwonić, aż póki procesyja skończy się. Potrzeba do Grobu ognia, to

⁴⁸ *Solenizował* (lenk.) (lot. *solennis*) – iškilmingai laikyti pamaldas.

⁴⁹ *turyfikacyja* (lenk.) – smilkalų pabarstymas ant žarijų smilkytuvėje.

⁵⁰ *Antependium* (lot. *ante pedes*, lenk. *przed stopami*) – puošnus stacionaraus altoriaus pagrindo apvalkalas, atliekantis altoriaus stalo (sosto) fronto vaidmenį. Gali būti pagamintas iš audinio, medžio ar metalo. Jo spalva galėjo būti derinama prie liturginių metų. Źr.: P. B o h d z i e w i c z, W. Ś p i k o w s k i, *Antependium, Ekat.*, t. 1, Lublin, 1973, s. 641.

⁵¹ *cień* (lenk.) – šešėlis. Ką turėjo omenyje Dienoraščio autorius, vartodamas „šešėlio“ terminą, nėra visiškai aišku. Galbūt tai galėjo būti bažnytinėje terminijoje vartoto lotyniško žodžio *umbraculum* vertimas į lenkų kalbą. *Umbraculum* vadintas puošnus rėmas ant stovo, ant to rėmo būdavo ištiesiamas puošnus audinys, kad būtų galima laikinai uždengti Švenčiausiąjį Sakramentą be būtinybės sugrąžinti jį į tabernakulį. Galima ir kita šio žodžio prasmės interpretacija. Taip galėjo būti pavadintas įrenginys, skirtas išgauti optinius efektus su žvakių šviesa.

⁵² *Jutrznia* (lenk.) (lot. *laudes*) – Aušrinė, Katalikų bažnyčioje Valandų liturgijos (brevijoriaus) sudėtinė dalis.

⁵³ Vladislovas Aleksandras Daukša (Władysław Aleksander Dauksza; 1677 07 24–1747 04 18), į jėzuitų ordiną įstojo 1695 m. rugpjūčio 19 d., Vilniaus akademijos rektorius (1741–1745), Źr.: *Catalogus personarum et officiorum*, [1741], *ARSI*, Lituania, nr 58, kol. XVII; taip pat: *EWoJ*, s. 119–120; S. B e d n a r s k i, Dauksza (Dauxa, Doksa) Aleksander Władysław (1677–1747), *Polski słownik biograficzny*, t. 4, Kraków, 1938, s. 454–455.

⁵⁴ *notandum* (lot.) – pažymėti, pastaba, atminti.

^{c-c} – tekstas prirašytas ta pačia ranka.

^{d-d} – tekstas prirašytas ta pačia ranka.

⁵⁵ *Resurrectio* (lot.) – Prisikėlimas. Čia greičiausiai turima omenyje Prisikėlusio Jėzaus Kristaus skulptūra.

jest trybularza, kadzidla i wody święconej. Z zakrysty prosto celebrans szedł w asystencyi pary jednej dalmatyk białych, a pary w kapach księży do Grobu, skąd i paschał niesiono. Tu trzeba starać się, aby ichm. panów akademików⁵⁶ było do baldachimu i świec lanych także do paschału, rezurekcyi i krzyża. Jak się od Grobu ruszają, powinne świece być zapalone u ołtarza wielkiego, i po wszystkich ołtarzach wszystkie świece, ile ich będzie mają się palić. Trzy razy tedy procesya obejść ma, a że Grób zabrał miejsca niemało, kędy procesya chodziła w ciasnym miejscu, jednak między ławkami wychodziła. Baldachimek mały składany był pożyczony, dlatego miejsca o jednym tylko drażku, od wielebn[ych] ichm. księży Bernardynów. Przy konkluzyi jutrzni, jak *Te Deum Laudamus* zacząć śpiewać, zaraz powinno dzwonić we wszystkie dzwony, dla bezpieczeństwa zaś aby co z ołtarzów nie zginęło, lampę kazać na każdym zapaloną postawić. Księża niektórzy do dnia spowiedzi słuchają ludzi. Na pacierze o czwartej dzwoniło w wielki dzwon i na mszę pierwszą sześć biwszy w tenże dzwon dzwoniono. Wpół do siódmej [58] msza poczęła się, na której *carissimi fratres*⁵⁷, na wtórej zaś *magistri scholastici*⁵⁸ *communicabant*⁵⁹. Trzecia msza matura śpiewana była, która należy do jm. księdza plebana, bez asystencyi w dalmatykach. Po tej mszy inne msze św. swym zwyczajnym porządkiem u ołtarza wielkiego odprawowały się. Tymczasem 3 kwadrans do dziewiętej uderzyło na sumę⁶⁰, pierwszy raz, we wszystkie dzwony dzwoniono. Po kwadransie do dziesiątej suma wyszła, którą śpiewał sam *Reverendus Pater Rector Collegii* w asystencyi pary jednej dalmatyk i kilka par w komżach *ex scholasticis*⁶¹. Tegoż zaraz czasu na początku mszy św. śpiewanej na kazanie w wielki dzwon dzwoniono, *post*⁶² *Credo*⁶³ było kazanie, po kazaniu msza św. zakończyła się. Po której mszy śpiewanej była u wielkiego ołtarza msza św. czytana ostatnia. Podczas sumy przed kazaniem świece wszystkie i bokowe, krom kijowych zapalone były, a po kazaniu tylko 12 świec paliło się, jak zwyczaj dawny niesie. *Aspersja*⁶⁴ przed

⁵⁶ *Akademicy* (lenk.) – Vilniaus akademijos studentai.

⁵⁷ *carissimi fratres* (lot.) – brangieji broliai, t. y. laikinieji koadjutoriai, t. y. broliai jėzuitai.

⁵⁸ *magistri scholastici* (lot.) – jėzuitai scholastikai, dėstytojai.

⁵⁹ *communicabant* (lot.) – komunikavo, t. y. priiminėjo Šv. Komuniją.

⁶⁰ *Suma* (lenk.) (lot. *Missa summa*) – suma, pagrindinės Šv. Mišios, laikomos sekmdienį ar per šventes.

⁶¹ *ex scholasticis* (lot.) – su scholastikais. Scholastikas (*Scholasticus approbatus*) jėzuitų vartojamoje terminijoje reiškia klieriką arba kunigą, kuris baigęs novicijatą (naujokyną) davė pirmuosius vienuolių įžadus, bet dar nedavė paskutiniųjų įžadų, žr. *EWoJ*, s. 605. Čia greičiausiai terminas vartojamas siaurąja prasme, t. y. turimi galvoje jėzuitai studentai.

⁶² *post* (lot.) – po.

⁶³ *Credo* (lot.) (kitaip – Nikėjos – Konstantinopolio *credo*) – tikėjimo išpažinimas, nuolatinė sudėtinė Šv. Mišių dalis, tikinčiųjų atsiliepimas į Dievo žodį, paskelbtą liturginių skaitymų metu, žr. B. B a r t k o w s k i, *Credo, Wierzę, Ekat.*, t. 3, s. 625–626.

⁶⁴ *Aspersja* (lenk.) (lot. *aspergere*) – lotyniškoje liturginėje tradicijoje eucharistinis atgailos aktas, kurio metu Šv. Mišių aukotojas (celebransas) šventina švęstu vandeniu tikinčiuosius, dalyvaujančius liturgijoje.

samą sumą była, suplikacje to jest Święty Boże, Święty Mocny⁶⁵ etc., na końcu mszy, to jest po zakończeniu mszy pierwszej śpiewał ksiądz. Podczas elewacji⁶⁶ w refektarski dzwonek dzwoniono na komunię św. Wpół do trzeciej z południa na nieszpór we wszystkie dzwony pojedynczo przestając dzwoniono, o samej trzeciej zaczął się nieszpór w asystencji *ex magistris scholasticis* tylko w komżach. Świec 12 palono na wielkim ołtarzu, po nieszpórze nastąpiła konkluzja.

Die 26 marca w Poniedziałek Wielkanocny, z rana [58] na pacierze o godzinie czwartej w wielki dzwon dzwoniono, na mszę pierwszą zwyczajnego czasu o szóstej, komunii naszych nie było. O samej dziewiątej na sumę dzwoniono farską we wszystkie i w wielki dzwon, że święto uroczyste Wielkanocne. Wpół do dziesiątej skoro uderzy, jm. ksiądz świecki⁶⁷ proszony od jm. księdza plebana z sumą wyszedł w asystencji pary ^ew^e dalmatykach alumnów. Świec zapalono 6 na ołtarzu wielkim. *Post Credo* było kazanie, po kazaniu i sumie więcej nic nie było, tylko msza św. ostatnia czytana.

Na nieszpór farski wpół do trzeciej we wszystkie dzwony i w wielki dzwoniono, że święto wielkie. O samej trzeciej nieszpór był od jm. księdza świec[kiego] celebrowany bez asystencji alumnów, tylko ichm. panowie akademicy w komżach asystowali.

Die 27 Martii we Wtorek Wielkanocny tak właśnie dzwoniono na pacierze, mszą śpiewaną i kazanie, jak w Poniedziałek Wielkanocny, i wszystkie nabożeństwo tym porządkiem odprawiło się jako wczoraj. Ichm. księża świeccy celebrowali i konkludowali nieszpór ostatni. *Nota bene*: komunია naszych była na mszy pierwszej i wtórej. Na sumę farską i na nieszpór farski w Poniedziałek i we Wtorek Wielkanocny, że święto wielkie, we wszystkie dzwony dzwoniono i w wielki dzwon dzwoniono, lubo innych czasów nie należy.

⁶⁵ *Święty Boże, Święty Mocny* (lenk.) – maldavimo malda, trumpoji malda (lenk. *akt strzelisty*, lot. *actus iaculatoriae*), suplikacija. Žodžiai „Šventasis Dieve, Šventas Galingasis“ – senos lotyniškos giesmės pirmosios eilutės vertimas.

⁶⁶ *Elewacja* (lenk.) (lot. *elevatio*) – Ostijos ir liturginės taurės (kieliko) pakėlimas Šv. Mišią metu.

⁶⁷ dieceziniis kunigas.

^{e-e} – tekstas prirašytas ta pačia ranka.